

VILÁG- TÖRTÉNET

6. (38.) évfolyam 2016. 2.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **SZÁSZDI LEÓN-BORJA ISTVÁN**
ISTEN ELSŐ SZAVA AZ ÚJVILÁGBAN
- **CONSTANZA LÓPEZ LAMERAIN**
A HARMADIK LIMAI ZSINAT
ÉS AZ EGYSÉGES EVANGELIZÁCIÓS RENDSZABÁLYOK
- **ZAJTA LORÁND**
BRENTÁN KÁROLY HITTÉRITŐI ÉS TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGE
A PERUI ALKIRÁLYSÁG TERÜLETÉN
- **BABARCZI DÓRA**
EGY MAGYAR JEZSUITA PARAGUAYBAN
- **LUDOLF PELIZAEUS**
AZ „ÜRES FÖLD” FOGALMÁNAK SZEREPE CHILE MEGHÓDÍTÁSÁBAN
- **SZEMLE**
MENYHÁRT ÁGNES, SCHVÉD BRIGITTA KINGA,
VARGA MÁTYÁS GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano, Farkas Ildikó,
Katona Csaba, Martí Tibor,
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

6. (38.) évfolyam 2016. 2.

TARTALOM

Keresztben és célkeresztben. Szerzetesek és térítők Dél-Amerikában (Martí Tibor)	179
<i>Tanulmányok</i>	
Szászdi León-Borja István: Isten első szava az Újvilágban. A millenarizmus és az univerzális monarchia összekapcsolódása	183
Constanza López Lamerain: A harmadik limai zsinat és az egységes evangelizációs rendszabályok a perui egyháztartományban	211
Zajta Loránd: Brentán Károly hittérítői és tudományos tevékenysége a Perui Alkirályság területén	229
Babarczi Dóra: Egy magyar jezsuita Paraguayban. Limp Ferenc 1752–1753. évi levelei	259
Pedro Miguel Omar Svriz Wucherer: Az arecayái felkelés. Fegyveres guaraní a határnál	277
Ludolf Pelizaeus: Az „üres föld” fogalmának szerepe Chile meghódításában	297
<i>Szemle</i>	
Magyar jezsuiták Brazíliában, 1753–1760 (Menyhárt Ágnes)	319
A Túpac Amaru-felkelés (Schvéd Brigitta Kinga)	323
Chilei küldetésben, 1956–1975 (Varga Mátyás Gábor)	328

Jelen számunkat szerkesztette: Martí Tibor

Magyar jezsuiták Brazíliában, 1753–1760¹

Babarczi Dóra jezsuitákról szóló műve 2013-ban jelent meg Szegeden, a Szegedi Tudományegyetem doktori iskolájának gondozásában. A könyv a szerző 2012-ben megvédett doktori disszertációján alapul, annak kiegészített, továbbfejlesztett változata. A kötet rövid korszakot dolgoz fel, de azt nagyon alaposan. Babarczi Dóra korábbi munkáiban is foglalkozott már a jezsuitákkal, azok tengerentúli misszióival, nevéhez kapcsolódik Szuha János leveleinek lokalizálása.²

Jelen könyve három fő részre oszlik. Az első rész történelmi háttérrel ad: először a szerző bibliográfiai áttekintést nyújt, majd betekintést enged a portugál gyarmatbirodalom 18. századi történetébe és a jezsuiták tevékenységébe a tárgyalt korszakban. Ezzel kapcsolatban bemutatja az újvilági evangelizációt, a jezsuiták portugáliai és gyarmatbirodalmi működését, üldözését, száműzését, majd az ezt követő nemzetközi fellépést és a Jézus Társaság feloszlását. A második nagy fejezet a magyar rendtagok tevékenységével foglalkozik, a spanyol gyarmatbirodalomban szolgáló atyák működését csak vázlatosan ismertetve, majd rátér a könyv fő témájára, a négy magyar rendtag brazíliai tevékenységére. Előbb származásukat és rendbe lépésük körülményeit ismerhetjük meg, majd nyomon követhetjük útjukat Lisszabonig, valamint képet kapunk brazíliai missziós munkájukról. A szerző bemutatja tudományos tevékenységüket, és ismerteti deportálásuk körülményeit is, végül összefoglalja a portugál börtönöket és az atyák hazatérését. Az utolsó nagyobb egység tudománytörténeti áttekintést ad. Először az irodalomtudományban helyezi el Szuha atya leveleit, majd a jezsuita rendnek a tudománytörténetben – ezen belül az etnográfiaiban és a kartográfiaiban – betöltött szerepét tárgyalja.

Az első fejezetből a bibliográfiai körkép után megismerhetjük Pombal márkí Portugáliáját és a tengerentúli gyarmatbirodalmat. A fejezet bemutatja a márkí életét, működését és gazdaságpolitikáját, kiemelve a kereskedelem szerepét. Mivel Brazília köztörténete általában nem ismert, egy rövid rész összefoglalja a legfontosabb tudnivalókat. A korszakban a Brazília név Portugália dél-amerikai gyarmatait jelentette. Maranhão-ban, ahol a magyar jezsuita atyák is szolgáltak, nem voltak latifundiumok, a legnagyobb bevételt itt a szarvasmarhafarmok és a cukormalmok jelentették, amelyek a jezsuiták kezén voltak. A Jézus Társaság komoly gazdasági tevékenységet is folytatott, ami miatt ellenszenv alakult ki vele szemben.

1 Babarczi Dóra: *Magyar jezsuiták Brazíliában 1753–1760*. Szeged, SZTE Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Történeti Program, 2013. 238 p.

2 Babarczi Dóra: Szuha János levele Reviczky Antalnak (Lisszabon, 1753. április 17.). In: *Lymbus*, 10. (2012–213) 237–250.; *A Jézus Társaság feloszlása, 1759–1773*. Ford., bev.: Babarczi Dóra. Szeged, 2006. (Documenta historica, 76.)

A jezsuiták saját élelemellátásukon felül jól eladható növényeket termesztettek, adó- és vámmentességük a kereskedőkben csak növelte a jezsuitaellenességet. Ezek a konfliktusok a jezsuiták elleni fellépéshez vezettek. A kormányzó elsődlegesen gazdasági megfontolásból támadta a rendet, ehhez építette fel a propagandát. Pombal márki 1760–1769 között a diplomáciai kapcsolatokat is megszakította a Pápai Állammal. A rend feloszlata során először a gyóntatókat távolították el az udvarból, majd egy 1757-es röpirat tovább fokozta az ellenszenvet a jezsuitákkal szemben.

A szerző bemutatja az eseményeket a jezsuiták szempontjából. Az evangelizáció már a kezdetektől megindult, a Társaságnak azonban kevés misszionáriusa volt, így külföldieket is bevontak ebbe a feladatba, különösképpen az osztrák provinciából. A területen más rendek is megjelentek, amelyeknek több ellentéte volt a hegemón szerepben lévő jezsuitákkal. A szerző ismerteti azt a folyamatot, melynek során száműzték a jezsuitákat, majd 1759–1760-ban a teljes újvilági jezsuita missziót felszámolták. (Ez az anyaországban az 1758-as, király elleni merénylet következtében történt meg.) 1773. július 21-én XIV. Kelemen feloszlatta a rendet. Az üldöztetésüket és száműzetésüket tárgyaló részben előbb Gabriele Malagrida jezsuita atya esetét mutatja be, aki az 1755-ös lisszaboni földrengést Isten büntetésének tulajdonította. Az atyát előbb száműzték, majd máglyahalálra ítélték. A jezsuiták másik fő bűneként a guaraní háborút (1752–1756) emlegetik: a jezsuita befolyású területen élő indiánok fellázkodtak a kormányzat ellen, a lázadás hátterében azonban nem a jezsuiták álltak. A fejezet egyúttal a rend működésének megítélésait is vázolja.

A *Magyar származású rendtagok a portugál gyarmatokon* című fejezetben a szerző négy magyarországi jezsuita tevékenységét mutatja be. Kayling József 1725. január 7-én, Selmezbányán született, nemesi származása csak feltételezhető, nemzetiségét illetően csak annyi bizonyos, hogy nem magyar volt. Fáy Dávid észak-magyarországi nemesi család sarja, apja, Fáy Gábor katolizált, anyja református hiten maradt, érte vállalta fia a tengerentúli missziót. Születési évszámát a szerző 1722-re teszi, a pontos napot azonban nem tudja megjelölni a források eltérő adatai miatt. Szluha János esetében megcáfolja azt a korábban uralkodó nézetet, miszerint Gyalun született volna 1725-ben, azt állítja, hogy Ógyallán jött a világra 1723. augusztus 24-én. A negyedik jezsuita atya, Szentmártonyi Ignác 1718. október 28-án, Kotoriban, a mai Horvátország területén született. Származását, nemzetiségi hovatartozását nem lehet pontosan megállapítani, bensőséges viszony fűzte a horvát nyelv kaj nyelvjárásához (édesanyja neve alapján horvát származású volt), de az akkori nemességet és értelmiséget a hungarustudat hatotta át.

Kayling 1740. október 17-én lépett a jezsuiták közé Győrben, majd Nagyszombatban és Eperjesen tanult, Kassán végezte a teológiát, ahol megismerte későbbi missziós társát, Fáy Dávidot. Tanári pályáját Sopronban kezdte, majd Bécsben és Pozsonyban tanított. Teológiát Grazban tanult. A tengerentúlra 1752-ben indult, és társaihoz hasonlóan ő is itt tette le a negyedik fogadalmát: 1757-ben São Luís do Maranhão-ban. Szentmártonyi Ignác Zágrábban lépett a rendbe 1735-ben, de novíciusi éveit Bécsben töltötte. 1738-tól a varasdi kollégiumban tanított, majd Grazban tanult, tanári pályafutását Zágrábban folytatta, majd visszatért Varasdra. 1744-től Bécsben matematikát oktatott és teológiát tanult. Már 1752-ben elutazhatott Lisszabonba, ahol letette a negyedik fogadalmát 1753 februárjában.

Miután részletesen felvázolta a négy magyar jezsuita előéletét, a szerző rátér a brazil missziós évek ismertetésére és a jezsuiták üldöztetésére. A négy magyar jezsuita először Lisszabonba utazott, ugyanis innen indultak a menetrend szerinti kereskedelmi flottával. Kayling, Fáy és Szluha Maranhão tartományba, míg a szintén az osztrák rendtartományból érkezett jezsuiták Pará tartományba kerültek. Feladataikat más-más településeken látták el.

Szentmártonyi atya életpályája eltér társaiétól, hiszen ő nem misszionáriusként, hanem a portugál uralkodó által szerződtetett királyi csillagászként érkezett Brazíliába. Működése kevéssé rekonstruálható, hiszen elsősorban tudományos feljegyzéseket hagyott hátra. Lisszabonba már magyar rendtársai előtt elutazott.

A *Brazíliai missziós évek* fejezetben a szerző külön-külön mutatja be a jezsuita atyák életpályáját. Kayling atya működése és élete a legkevésbé ismert: nem állapítható meg, hogy meddig volt a Tutóia misszióban, másfél évig biztosan. Később a Maracú falu közelében fekvő São Bonifacio telepen egy cukormalom igazgatását bízták rá. 1755-től Fáy Szluha atya társa lett Acarará misszióban, ahol két nomád törzset, a curinsit és az amanyét kellett letelepíteni és evangelizálni. Az utóbbi törzs emberevő volt, és a helyi portugál kormányzat rendelkezései szerint földjükre nem terjedt ki a jezsuita misszió hatásköre, ezért akarták a törzs tagjait Acarará misszióba költöztetni. Szluha atya már 1753-tól Acarará misszióban működött, beszámolói során kitér a nehézségekre is: betegségek, a portugál részről tapasztalható jezsuitaellenesség és pénztelenség. Acarará misszió mégis sikeres lett, a gamella indiánok visszatértek, sikerült őket letelepíteni és evangelizálni. Szluha atyát teljesen váratlanul érte, amikor a rend brazíliai tartományába rendelték, hogy a rend kollégiumában matematikát oktasson.

Szentmártonyi Ignác működését már az atyák tudományos tevékenységét bemutató alfejezet tárgyalja. Ennek keretében előbb bemutatja Szluha atya Lisszabonban készített térképét Maranhão provinciáról. A térkép elveszett, de az évorai könyvtárban őriznek egyet, amelynek szerzője bizonytalan. Szentmártonyi Ignác az északi határmegállapító expedíció tagjaként utazott Brazíliába, amelynek tagjai közt katonák és mérnökök is voltak. Az atya etnográfiai tevékenységet is folytatott: nevéhez kötődik a *Sequentes noticias de Rio Negro* című munka, amelyben felsorolja a Rio Negro mellékfolyóit és a mellettük élő népeket. Az atya 1754–1756 között tartózkodott a területen, művét ekkor írhatta.

Az *Üldöztetés a gyarmatokon és a rendtagok deportálása* című alfejezetben az amanyékkal való kapcsolatfelvételt mutatja be a szerző, valamint annak körülményeit és következményeit. Már egy 1757-es röpirat felsorolja a jezsuiták bűnei között az amanyék közötti missziós munkát. A röpirat szerint Fáy bűne az volt, hogy a világi hatóságokat megkerülve, saját személyes irányítása alá rendelte az indiánokat, ezáltal magának vindikálva a királyi szuverenitás jogát, valamint semmibe véve Maranhão állam kormányzójának rendelkezéseit. A junta (városi tanács) szeptemberben száműzte Fáy, aki 1757. november 28-án indult vissza Európába több jezsuitával, akik között ott volt Francisco de Toledo tartományfőnök is. 1757-ben kihirdették Maranhão provinciában az indiánok szabadságát védő törvényeket, és a jezsuiták helyett világi papokat helyeztek a vilává minősített telepek élére. Szluha atya is ekkor hagyhatta el a tartományt, és 1757 augusztusában Rio de Janeiróba utazott, ahova 1758 januárjában érkezett meg, hogy a rend kollégiumában matematikát tanítson. A hazatérő misszionáriusok hajója végül december 3-án érkezett meg Lisszabonba. Kayling és Szentmártonyi atyák Caeiro elmondása szerint a São Julião erődbe kerültek, a jezsuita eljárók közül többen az Azeitóiba, kilencvenkét jezsuitát pedig továbbhajóztattak a Pápai Államba.

A következő nagyobb fejezet a jezsuita atyák börtöneit, hazatérését tárgyalja. Fáy atya sorsa másképp alakult, mint rendtársaié. Ő már 1758. február 15-én megérkezett Lisszabonba. Először Pedrosóba szállították, majd 1758 márciusától a bragai kollégiumhoz tartozó Rorizban volt házi őrizetben, ahol fordított. Egy kormányzati tisztogatás következtében került át Portóba, de előtte egy rövid időt a bartai rendházban is eltölthetett. Portóban szigorú őrizet alatt tartották társaival együtt, aminek az volt a célja, hogy a „bűnös jezsuitákat” kivonják a társadalomból. Fáy itt magánzárkában tartották. 1759 novemberétől

a spanyol határhoz közel eső Almeidában raboskodott, majd a spanyol támadás veszélye miatt Lisszabonba szállították. Az első éjszakát társaival a köztörvényes bűnözők számára fenntartott Junqueira börtönben töltötte, végül a São Julião da Barra erődbe került, ahol negyedmagával raboskodott a 28-as cellában. A nehéz körülmények kikezdték az atyák egészségi állapotát: kétszeri felgyógyulás után Fáy Dávid is itt hunyt el 1767. január 12-én.

A szerző a hazatérés utáni történekek bemutatásakor felülvizsgálja Christoph Gottlieb von Murr adatait, amelyeket a rendtörténet és a jezsuita kutatások eddig alapul vettek. Rámutat arra, hogy Szentmártonyi atya nem került azonnal tartósan a São Julião erődbe, mint a többi rendtag. Mivel ő kényes információk birtokában volt, először az Azeitãoba vitték, onnan 1769. május 11-én szállították át a São Juliãoba. Kayling 1760. december 3-án lett az erőd foglya, ekkor 44 éves volt. Tizenhét évig raboskodott itt több cellában.

Mária Terézia többször közbenjárt alattvalói kiszabadításáért: erre először 1766-ban adott utasítást Johann B. Keil követnek. A kölni érsek fellépése 1767-ben már nagyobb sikerrel járt: harminchét jezsuita utazhatott haza. 1772-ben Lebzeltern báró, császári követ is kapott arra vonatkozó utasítást, hogy munkálkodjék a börtönben lévő jezsuiták kiszabadításáért. A német származású jezsuiták június 27-én hagyták el a börtönt és Lebzeltern követi palotájába mentek. Július 13-án szálltak fel a Genovába tartó hajóra, a csoport 1777. augusztus 5-én érkezett Bécsbe. Mária Terézia audiencián fogadta a jezsuitákat. Szentmártonyi Ignác 1777–1784 között Varasdon papnövendékeket oktatott, majd visszavonult unokaöccséhez, a belicai plébánoshoz. Itt hunyt el 1793. április 15-én, 75 éves korában. Kaylingról nem lehet tudni, mikor tért haza, 1777-ben már itthon volt. A Jézus Társaság feloszlása után ő is plébánosként működött Selmecebányán, rabtársaival rendszeresen levelezett. 1791 szeptemberében hunyt el. Szluha atya 1761-es hazatérése előtt Passauban és Bécsben is járhatott. Győr után Nagyszombatban és Sopronban is tevékenykedett. 1767–1770 között táborigazgató volt Pozsonyban, majd 1771-től a rend 1773-as feloszlásáig a győri kollégium rektora. Életének ezt követő szakaszára nincs adat. 1803. július 18-án hunyt el Grazban.

A szerző gazdag forrásanyagot használt fel könyvéhez: több portugáliai levéltárban járt (Lisszabon, Coimbra, Évora), kutatott a rend római levéltárában, valamint magyar levéltárakban is (Ferencs Levéltár, Egyetemi Könyvtár, Pannonhalma). A Ferencs Levéltár anyagából fontos megemlíteni a Szluha-féle levélgyűjteményt, amelyet a szerző dolgozott fel először. A felhasznált kiadott források nagyrészt portugál és spanyol nyelvűek, de van köztük néhány latin és német, illetve pár magyar is.

Összegzésül elmondható, hogy Babarcsi Dóra műve részletesen összefoglalja a négy magyar jezsuita atya életrajzát. Ehhez minden olyan körülményt ismertet, ami a téma szempontjából fontos: mind Portugália, Brazília, Maranhão tartomány történetét, mind a rend 18. századi szerepét az Újvilág evangelizálásában, valamint a feloszláshoz vezető utat, annak megítéléseit. A könyv más tudományágak képviselőinek is hasznos információkat tartalmaz.

Menyhárt Ágnes

CONTENTS

Friars and Missionaries in South America (Tibor Martf)	179
<i>Studies</i>	
István Szászdi León-Borja: God's First Words in the New World: Millenarianism, Heresy and Orthodoxy in the Isle of La Española in 1493	183
Constanza López Lamerain: The Third Council of Lima and the Unified Evangelistic Norms in the Ecclesiastical Province of Peru	211
Loránd Zajta: The Missionary and Scientific Activity of Károly Brentán on the Territory of the Viceroyalty of Peru	229
Dóra Babarczi: Hungarian Jesuits in Paraguay: The Letters of Ferenc Limp, SJ from the Years 1752–1753	259
Pedro Miguel Omar Svriz Wucherer: The Rebellion of Arecaya: Armed Guaraní at the Frontier	277
Ludolf Pelizaeus: The Narrative Construct of "Uncolonized Land" and Its Contribution to the Conquest of Chile from the Outset of the 16 th Century	297
<i>Book Reviews</i>	
Hungarian Jesuits in Brazil, 1753–1760 (Ágnes Menyhárt)	319
The Túpac Amaru Rebellion (Brigitta Kinga Schvéd)	323
On Mission in Chile, 1956–1975 (Mátyás Gábor Varga)	328

SZERZŐINK

Babarczi Dóra, PhD, Szegedi Tudományegyetem • López Lamerain, Constanza, doktorandusz, Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte (Frankfurt am Main) • Menyhárt Ágnes, egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Pelizaeus, Ludolf, egyetemi tanár, Université de Picardie Jules Verne UFR de Langues et Cultures étrangères (Amiens) • Schvéd Brigitta Kinga, egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Svriz Wucherer, Pedro Miguel Omar, doktorandusz, Universidad Pablo de Olavide (Sevilla) • Szászdi León-Borja István, egyetemi tanár, Universidad de Valladolid • Varga Mátyás Gábor, egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Zajta Loránd, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

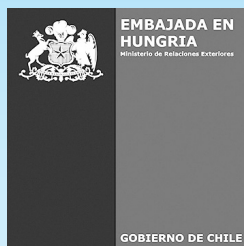
TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

JEZSUITÁK

Megjelent a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya és a Chilei Köztársaság Magyarországi Nagykövetsége támogatásával

A Világtörténet 2016-os évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap